

Потреба комплексної студії про творчість Івана Котляревського

Іван Котляревський належить до тих письменників, без яких неможливо уявити нову українську літературу. Його поема «Енеїда» завершувала староукраїнську писемну традицію й започаткувала нову, а від п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» бере початок нова українська драматургія. З'явившись на рубежі літературних та історичних епох, твори Котляревського їх специфічно поєднували й водночас роз'єднували. З цими творами пов'язані не лише національно-естетичні коди, даліше мистецьке входження українського письменства в європейський культурний простір, а й формування національної свідомості українців і модерної української нації. Ідейно-художнє новаторство та високий художній рівень цих творів забезпечили їм не лише етапне значення у вітчизняному історико-літературному поступі, статус безумовної національної літературної класики, а й читацьку популярність і сценічне життя практично до сьогодні, незважаючи на те, що первинне захоплення змінилося з часом неоднозначним сприйняттям. Навколо цих творів, особливо «Енеїди», проблем їх новаторства, джерел, зв'язків із різними передтекстами, попередніми традиціями (літературною та фольклорною, вітчизняною та загальноєвропейською), з національним менталітетом, художніми напрямками й течіями, а також навколо трактування образів-персонажів, природи сміхової культури, мови, авторської свідомості та й самої ролі цих творів у зачині нового українського письменства, живучості їх стилевих тенденцій не раз виникали ідеологічні та літературознавчі дискусії, які не вщухають і досі. Кожне нове дослідницьке занурення у художній світ цих творів – це чергова спроба розгадати літературний феномен Івана Котляревського.

За часів незалежної України, тобто в цілковито інакших, вільних умовах, з'явилися нові монографічні дослідження про Котляревського, переважно літературознавчі – Євгена Нахліка¹, Валерія Шевчука², Віктора Неборака³, Мико-

¹ Нахлік С. Творчість Івана Котляревського: Замовчувані інтерпретації, дискусійні проблеми, спроба нового прочитання (з погляду літературних напрямів і течій): До 225-річчя від дня народження письменника. – Львів, 1994. – 68 с.

² Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко: Розмисел. – Львів, 1998. – 62 с.; Перевидання: Шевчук В. Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського. – К., 2003. – 38 с.; Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко // Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. – К., 2005. – Кн. друга: Розвинене бароко. Пізне бароко. – С. 649–669.

³ Неборак В. В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсорного прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. – Львів, 2001. – 283 с.

ли Ткачука⁴, Ігоря Лімборського⁵, Тетяни Панасенко⁶, а також етнографічні – Віталія Закладного і Максима Закладного⁷; розділи про письменника в історико-літературних монографіях Володимира Полека⁸, Олександра Борзенка⁹, Тетяни Бовсунівської¹⁰, статті Рікардо Піккіо¹¹, Марка Павлишина¹², Григорія Грабовича¹³, Віктора Коптілова¹⁴, Ростислава Чопика¹⁵, статті й розділ монографії Тама-ри Гундорової¹⁶, низка статей Віти Сарапин¹⁷, розділи із сучасною інтерпретаці-

⁴ Ткачук М. Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси. – Суми, 2009. – 215 с.

⁵ Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика. – Черкаси, 2010. – 95 с.

⁶ Панасенко Т. Іван Котляревський. – Х., 2010. – 86 с.

⁷ Закладний В. П., Закладний М. В. Чого не їли предки наші: Українська кухня за «Енеїдою» І. П. Котляревського. – Полтава, 2005. – 182 с.; Закладний В. П., Закладний М. В. Старі полтавці, хто вони? Побут давніх українців за «Енеїдою» І. П. Котляревського. – Полтава, 2005. – 175 с.

⁸ Полек В. Українська література у зарубіжній критиці і перекладах. – Івано-Франківськ, 1998. – Перша частина. – С. 98–197. Розділи: VII. Іван Котляревський: Бібліографічний покажчик [рецензія на покажчик 1969 року, укладач – М. Мороз]; VIII. Твори І. П. Котляревського у чехів та словаків; IX. І. Котляревський у світлі польської критики XIX – поч. XX ст.; X. Твори І. Котляревського у франкомовному світі; XI. Творчість І. Котляревського у німецькій критиці.

⁹ Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція»: Нова українська література на етапі становлення. – Х., 2006. – С. 66–145. Розділ II. Письменник «на перехресті»: (Іван Котляревський і особливості нового етапу літературного життя).

¹⁰ Бовсунівська Т. В. Українська бурлескно-травестійна література першої половини XIX століття: (в аспекті функціонування комічного). – К., 2006. – С. 21–56, 77–84.

¹¹ Піккіо Р. Від Лаллі до Котляревського: про еволюцію однієї поетичної формули // Вісник Міжнародної асоціації українців. – К., 1991. – <Вип.> 2. – С. 3–12. Передрук: Українське барокко: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.). – К., 1993. – С. 177–188.

¹² Павлишин М. Риторика і політика в «Енеїді» Котляревського // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 159–168. Передрук: Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К., 1997. – С. 294–307.

¹³ Грабович Г. Семантика котляревщини // Сучасність. – 1995. – № 5. Передрук: Грабович Г. Семантика котляревщини // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. – С. 316–332.

¹⁴ Коптілов В. В. І. П. Котляревський – реформатор українського віршування: (Рима і ритміка «Енеїди») // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 12–21.

¹⁵ Чопик Р. Пролог на тлі епілогу // Чопик Р. Переступний вік: Українське письменство на зламі XIX–XX ст. – Львів; Івано-Франківськ, 1998. – С. 6–11.

¹⁶ Гундорова Т. Перевернений Рим, або «Енеїда» Котляревського як національний наратив // Сучасність. – 2000. – № 4. – С. 120–134; Гундорова Т. «Малоросійський маскарад»: колоніальний дискурс в «Енеїді» Котляревського та навколо неї // На щедрий вечір: Збірник на пошану Євгена Сверстюка. – Луцьк, 2004. – С. 41–65; Гундорова Т. «Котляревщина»: колоніальний кітч // Гундорова Т. Кітч і література. Травестії. – К., 2008. – С. 92–122.

¹⁷ Сарапин В. Онтологія українства кінця XVIII ст. в «картині пекла» «Енеїди» Івана Котляревського // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наукових праць. – К., 2004. – Вип. 18. – С. 361–371; Сарапин В. Апеляція «основположника» до «зачинателя»: Тарас Шевченко про Івана Котляревського // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2005. – № 1 (12). – С. 101–107; Сарапин В. Типологічні сходження бурлеску (анонімне віршове оповідання «Пекельний Марко» та «Енеїда» Івана Котляревського) // Філологічні семінари. – К., 2005. – Вип. 8: Художня форма. – С. 170–176; Сарапин В. «Енеїда» Івана Котляревського: компаративний дискурс // Філологічні семінари. – К., 2006. – Вип. 9: Національні моделі порівняльного літературознавства. – С. 238–245; Сарапин В. Поняття про пародію, бурлеск, травестію, переклад у літературознавстві XVIII – першої третини XIX ст. (до проблеми жанрово-стильової специфіки «Енеїди» І. Котляревського) // Філологічні семінари. – К., 2007. – Вип. 10: Понятійний апарат сучасного літературознавства: «своє» й «чуже». – С. 296–301; Сарапин В. Відгуки християнської культури XVII–XVIII ст. в «Енеїді» Івана Котляревського // Рідний край: Науково-публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2007. –

сю творчої спадщини Котляревського: Михайла Яценка і Петра Хропка у підручниках з історії української літератури перших десятиріч XIX ст. для студентів-філологів¹⁸, Миколи Бондаря і Ростислава Пилипчука в академічній «Історії української культури»¹⁹, збірники різнопланових статей на матеріалах конференцій, присвячених знаменитому полтавцеві²⁰. Джерелознавчу книжку з епістолярних матеріалів (листів Котляревського та листів до нього, згадок про письменника в інших листах) видав Петро Ротач²¹. Однак ці монографічні студії, окремі розділи та статті або присвячені частковим аспектам і творам (переважно «Енеїді»), або мають надто стислий оглядовий, а то й популярний характер (як ось книжечка Тетяни Панасенко). Назріла потреба створити комплексне синтетичне дослідження, у якому було б переосмислено, узагальнено й підсумовано основні дотеперішні (двохсотлітні!) здобутки у перцепції та рецепції літературної спадщини Котляревського.

Поштовхом до створення цієї монографії стало замовлення написати розділ «Іван Котляревський» до «Історії української літератури» у 12 томах, що готується в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Задля цього я заново вивчив основну літературу про життя і творчість Івана Котляревського, у процесі чого довелося прискіпливо розібратися у багатьох дотеперішніх напрацюваннях, передусім фактах та інтерпретаціях. Завдяки цьому на основі моєї попередньої монографії створено нове дослідження, значно ширше за обсягом і багатше за проблематикою та аспектами розгляду. Систематизовано дотеперішні набутки у пізнанні творчості Котляревського, докладно висвітлено вузлові питання і факти, знання яких потрібні для розуміння того, коли і як з'явилися його твори, на основі яких джерел вони виникли. Послідовно застосовано компаративістичний підхід у контактено-генетичному і типологічному зрізах, завдяки чому розгляд творчості письменника поставлено в широкий західно-, центрально- і східноєвропейський контекст. Я ретельно перевірив імовірні літературні та фоль-

№ 1 (16). – С. 74–81; *Сарапин В.* «Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» Івана Котляревського в контексті бурлескно-гравестійного одописання першої третини XIX ст. // *Слово і Час.* – 2008. – № 4. – С. 64–72; *Сарапин В.* «...По-нашому і про нас писати...»: «Наталка Полтавка» Івана Котляревського як національна художня опозиція до водевілю «Казак-стихотворец» Олександра Шаховського // *Рідний край: Альманах Полтавського державного педагогічного університету.* – Полтава, 2009. – № 2 (21). – С. 124–133; *Сарапин В. В.* «Вне Полтавы не могу...»: Топос міста у творчості Івана Котляревського // *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство.* – Бердянськ, 2010. – Вип. XXIII. – Част. 1. – С. 14–25.

¹⁸ *Яценко М. Т.* Іван Котляревський (1769–1838) // *Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.* – К., 1995. – Кн. 1: Перші десятиріччя XIX ст. – С. 68–90 [нова редакція розділу з вид.: *Яценко М. Т. І. П. Котляревський (1769–1838) // Історія української літератури: У 2 т.* – К., 1987. – Т. 1: Дожовтнева література. – С. 175–185]; *Хропка П. П.* Іван Котляревський (1769–1838) // *Історія української літератури (Перші десятиріччя XIX століття).* – К., 1992. – С. 47–122.

¹⁹ *Бондар М. П.* Розділ 1. Українська літературна творчість. 1.1. Становлення нової української літератури. Іван Котляревський // *Історія української культури: У 5 т.* – К., 2005. – Т. 4. – Кн. 2: Українська культура другої половини XIX століття [чому другої – не зрозуміло, адже в томі йдеться про українську культуру всього XIX ст. – Є. Н.]. – С. 7–16; *Пилипчук Р. Я.* Розділ 3. Український театр // *Там само.* – С. 292–300 та ін. (див. «Іменний покажчик»).

²⁰ *І. П. Котляревський* – перший класик нової української літератури: Збірник наукових статей / Відп. ред. О. М. Ніколенко. – Полтава, 1998. – Частина I. – 158 с.; Частина II. – 154 с.; Літературознавчі та історичні студії: Матеріали конференцій / Відп. ред. О. Купчинський. – Львів, 2002. – С. 38–82.

²¹ *Ротач П.* Іван Котляревський у листуванні. – Опішне, 1994. – 313 с.

клорні джерела творів Котляревського, розшукавши доти невідомі або не введені у науковий обіг можливі передтексти «Москаля-чарівника», що дало змогу дійти нових висновків, скоригувати вже наявні, адже з'ясування джерел зупинилося практично на тому, що зробили наприкінці XIX – першої третини й почасті в середині XX ст. Микола Петров, Микола Дашкевич, Микола Сумцов, Іван Стещенко, Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Перетіць, Михайло Кочубей, Ярослав Гординський, Микола Зеров, Михайло Марковський, Кость Копержинський, Петро Рулін, Леонід Білецький, Сергій Дурилін та ін. Більшу увагу, ніж доти, звернуто на національну проблематику творів Котляревського, їх політично-історичний контекст. Заново осмислено дискусійні питання про «Енеїду» як твір, що започаткував нову українську літературу, про Котляревського як її першого класика. Загалом, це дослідження творчості Котляревського має багатоаспектний і системний характер. Систематизація набутків попередників поєднується із критичним підходом до їхніх спостережень та висновків, принагідними уточненнями та власними новаторськими інтерпретаціями, скрупульозна фактографія – з осмисленням та переосмисленням фактів і явищ, занурення у деталі – з концептуальними узагальненнями.

Чому монографія називається «Перелицьований світ Івана Котляревського»? Та тому, що, як спробую довести, не лише «Енеїда», а й майже вся творчість цього письменника є своєрідним перелицюванням чийхсь творів, сюжетів, образів-персонажів або принаймні риторики поширених жанрів. Давній дослідницький висновок Миколи Зерова про особливість літературного таланту Котляревського: «Такий уже був у нього дар – спеціально до лицювання та переробки»²² – може слугувати епіграфом до цієї книжки.

Це синтетичне дослідження про Котляревського – фактично чергова з'ява у здійсненні неформального наукового проекту, що природно склався на основі згаданої академічної «Історії української літератури» та з ініціативи окремих авторів самочинно реалізується як серія монографій про наших найвизначніших письменників. У цьому ряді вже вийшли такі літературні портрети, як «Тарас Шевченко: Життя і творчість» Івана Дзюби (2005, 2008), мій «Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель» (2007, у двох томах), «І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет» Ярослава Поліщука (2010), «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): Нарис життя і творчості» Василя Івашкова (2011), «Із покутської книги буття. Засади художнього мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича» Романа Піхманця (2012).

Пропонована книжка може слугувати підручним путівником по творах Котляревського, науковою монографією для їх поглибленого студювання і, водночас, навчальним посібником у викладанні курсів історії української, російської та центрально- і західноєвропейських літератур, історії української літературної мови, українського театру, української фольклористики, порівняльного літературознавства, театрознавства. Книжка побудована таким чином, щоб стати у пригоді університетським викладачам, студентам, учителям, зацікавити всіх, хто хоче зануритися у художній світ Котляревського, більше і глибше пізнати його мистецьку самотність.

²² Зеров М. Нове українське письменство: Історичний нарис // Зеров М. Українське письменство. – К., 2003. – С. 28. *Лицьовання* – «перелицьовування» (Словарь української мови / Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина»; Упорядкував, з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1908. – Т. 2. – Передрук фотомеханічним способом. – К., 1958. – С. 365).